

ԵԿԵՂԵՑԱՊԵՏՄԱԿԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԵՒ ՊՈԼԻՍ

(1441-1941)

Մայր Աթոռի փոխադրութենէն քսան տարի վերջ հաստատուեցաւ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութիւնը Ֆաթիհ Սուլթան Մուհամմէտ Բ. ի հրամանով (1451-1471), որ Պրուսայի Յովակիմ եպիսկոպոսը բերել տուաւ Պոլիս և ըրաւ Թիւրքիոյ Հայոց Պատրիարք (1461-1478)։ «Սակայն տրուած պատրիարքութիւնը լոկ արտաքին պատիւ և արտաքին իրաւունք էր, եկեղեցական նուիրապետութեան տեսակէտով պատրիարքական աթոռ մը հաստատել վեհապետական կարողութենէն վեր էր, և բարձրագոյն եկեղեցական իշխանութենէ մը այդպիսի իրաւասութիւն կամ աստիճան հաստատուած չէր։ Վասն զի ոչ Սիսի և ոչ Էջմիածնի աթոռները, որչափ որ գիտենք, Կոստանդնուպոլսով զբաղած չեն» (Ալֆր. Կարաճաւուշ, § 1488)։

Իբրեւ եկեղեցական կեդրոն Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը հաւանականագոյն կարծիքով նախապէս կապուած էր Սիսի կաթողիկոսութեան, բայց հետզհետէ երբ Էջմիածնի կաթողիկոսութեան սահմանէն շատ հայեր գաղթեցին Պոլիս և ազդեցիկ դիրք ստացան, ինչպէս կողմէ Մայր Աթոռի վիճակներէն շատերը Օսմանեան տիրապետութեան տակ ինկան, սեռական կերպով Մայր Աթոռի հետ ալ յարաբերութիւն ունենալու դուռ բացին, որով անդգակ եղանակաւ հետզհետէ տկարացան Կիլիկիոյ յարաբերութիւնները և զօրացան Էջմիածնի հետ կապակցութիւնները (Ալֆր. Կարաճաւուշ, § 1509)։

Այս տեսակէտէն նշանակելի իրողութիւն մըն է Ժ.Զ. դարու սկիզբը Ս. Էջմիածնի կաթողիկոս Զաքարիա Բ. Վաղարշապատեցիի (1515-1520) եղբորորդի Գրիգոր Վաղարշապատեցիին Կ. Պոլսոյ պատրիարք դառնալը (1526-1537)։

Քիչ յետոյ Ստեփանոս Ե. Սալմաստեցի կաթողիկոսը (1545-1567) Օսմանցիներու զօրանալը տեսնելով մասնաւոր օգուր-

ւիլ, և այդ նպատակով գնաց Պոլիս (1549), ուր պատրիարք էր Աստուածատուր (1537-1550) և ազդեցիկ դիրք ունէր, որուն աջակցութեամբ Սալմաստեցին ձեռնարկեց Մայր Աթոռի պաշտպանութեան պայմանները հոգալու։ Բայց պարսից կողմէ ըսկըսած նոր արշաւանքը և արեւելեան Հայաստանի վրայ դարձեալ անոնց ազդեցութեան տարածուիլը զինքը մղեց զգոյշ ըլլալու, և տեսնելով որ Պոլսոյ մէջ կարելի չէ օգտակար ձեռնարկ մը ընել, անցաւ Եւրոպա, և զանազան երկրներ և Հայ գաղութներ այցելելէ յետոյ վերադարձաւ Էջմիածին 1551ին։

Նոյն դարու կէսէն յետոյ սակայն պահ մը Պոլսոյ Աթոռը անցաւ Սսեցիներու և Ուլնեցիներու ձեռքը։ Տիրատուր Սսեցի վարեց Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը երկու տարի (1561-1563) և յետոյ եղաւ Նաեւ կաթողիկոս Սսոյ, 1586 Մարտ 20ին, երբ Աթոռին վրայ կը գտնուէր Աղարիա Ջուղայեցի (1584-1601)։ Տիրատուր կաթողիկոս երկրորդ անգամ ալ բարձրացաւ Պոլսոյ պատրիարքական Աթոռը և Ֆնաց երեք տարի (1596-1599)։ Մինչ Տիրատուր Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը խլած էր Ջուղայեցիին ձեռքէն, սա ալ գնաց Պոլիս և հոն պատրիարք եղաւ (1591-1592), յինչեւ որ նորէն զօրացած ետ եկաւ և ձեռք ձգեց Սիսի կաթողիկոսութիւնը (1592)։ Սակայն Ժ.Զ. դարուն վերջը մարդով Հայաստանը, Էջմիածին ալ միասին Օսմանցիներու ձեռքը անցած էր, որով «այդ ատենէն Կոստանդնուպոլսոյ Աթոռը վերջնականապէս և բացառապէս կապուեցաւ Էջմիածնի Մայր Աթոռին հետ» (Ալֆր. Կարաճաւուշ, էջ 2286)։

Տիրատուր Կաթողիկոսի երկրորդ պատրիարքութեան ժամանակ Ս. Էջմիածնի կաթողիկոս Դաւիթ Դ. Վաղարշապատեցիի Աթոռակիցը Մելքիսեդեկ (1593-1626) Պոլիս եկաւ Մայր Աթոռին համար նպաստ ճարելու և զուցէ կայսերական շնորհ ըստնալու յոյսով, և լաւ ընդունելութիւն ալ գտաւ, այնպէս որ մեծամեծները Տիրատուրը հեռացնելով ինքը պատրիարք անուանեցին 1599ին։ Բայց Մելքիսեդեկ իր նպատակին չկրցաւ օգտակար ըլլալ, և տարին չլրացած պատրիարքութենէն հանուեցաւ, և պարտաւորուեցաւ Էջմիածին դառնալ ձեռնունային։

A.R.A.R.®

Մեկը խեղդեցիկ երկրորդ անգամ ալ այլ-ցեղեցի Պոլիս: Էջմիածնի մէջ պարտապահանջները այնքան կը նեղէին զինքը որ զինքը մը գաղտնագողի զուարս եկաւ վանքէն միակ սպասաւոր մը հետը տոնելով և Կաղզուանի ու Կարինի վրայով առանց աղմուկ հանելու փութաց Պոլիս: Հոն պատրիարք էր Յովհաննէս Ռուլ, որ լատինաժողովեցութեան կը պատկանէր, ինչպէս էր Մեկը խեղդեցիկ ալ, որով իրարու թիկունք եղան և սկսան համարձակ գոհացում տալ իրենց ախորժակներուն, ինչպէս պարակով պահքը կը լուծէին, պահեցողները կ'անարգէին և անառակ կեանք մը կը վարէին: Ժողովուրդը գայթակղեցաւ ատկէ և քահանաներով և մեծ ամբոխով ցոյցեր կազմակերպեց: Ներսէս Վրդ. Սեբաստացի — Սիսի պապական կաթողիկոսը — զօրավիզ եղաւ գայթակղած ժողովուրդին որ վերելապէս յաշտեցաւ ցրուել լատինաւորներով չար ժողովը և Մեկը խեղդեցիկը հեռացնել Պոլսէն:

ԺԷ. դարու սկիզբը Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը անկեալ վիճակ մը կը ներկայացնէր, հակամարտ կուսակցութիւններ մշտական պայքարի մէջ էին աթոռի տիրապետութեան համար, և 40,000 զուրուշի հսկայ պարտք մը կը ճնշէր ազգին ուսերուն վրայ: Ան ի պատճառս յայտնի բազում անգամ արք երեւելիք և անուանիք, երեցունք և երէցփոխանք և այլք ի կոստանդնուպոլսէ ելեալք երկարածիգ ճանապարհաւ եկին ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին առ Կաթողիկոսն, առ ի հնարել ինչ վասն բառնալոյ խռովութեանց և վճարելոյ պարտուցն, և Կաթողիկոսն յամենայն զօրութենէ ջան եղեալ հնարէր, երբեմն թղթով և երբեմն մարդ ուղարկելով, և այլ կերպիւ հնարս հնարելով, և ոչ եղեւ խաղաղութիւն խռովութեանց ժողովրդեանն» (Առ. Գաւթիքէ, էջ 336): Փիլիպպոս կաթողիկոսն Երուսաղէմի գլուխը կարգադրելէ յետոյ 1652ի զատկէն վերջ գնաց Պոլիս, ուր քանի մը ամիս առաջ պատրիարքական աթոռ բարձրացած էր Եղիազար Անթիպպի (1651–1652), որ Նոյնիքն Փիլիպպոսէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր իբրեւ Արշակի առաջնորդ 1647ին: Իսայց Պոլսոյ մէջ կար կուսակցութիւն մը որ Նիւազարին հակառակ էր:

Փիլիպպոս կաթողիկոս համոզեց Եղիազարը որ հրաժարի, և ահոր տեղ պատրիարք ընտրել տուաւ Յովհաննէս եպիսկոպոս Մուշեղեցի (1652–1655): Այսպէս ձեռնարկեց ընդհանուր հանգանակութեան և ութ ամսուան մէջ վճարեց ամբողջ պարտքը: Պետութեան առջեւ ալ յարդ ստացաւ և կայսերական հրովարտակ մը ձեռք բերաւ Սուլթան Մէհմէտ Դ.էն (1648–1687), որով իր հայրապետական իրաւասութիւնը կը ճանչցուէր Թիւրքիոյ հայերուն վրայ: Փիլիպպոս տարի մը կեցաւ Պոլսոյ մէջ և զբաղեցաւ նաեւ լեհահայոց խնդրով, որ չարաչար կ'ընձուտած էր Նիկոլ Թորոսովիչի պարեանաւ ընթացքին երեսնէն: Փիլիպպոս կաթողիկոս ձեռնահարուտաւ հայ մըն ալ զգտաւ — Անտոն Ձէլէպի, Պրուսացի վաճառական — որ մեծ յօժարութեամբ վճարեց Ս. Էջմիածնի մէջ Նոր զանգակատուն մը շինելու համար պէտք եղած գումարը: Այսպէս փայլուն յաջողութիւններէ վերջ ազգանուէր Հայրապետը, վերադարձաւ Մայր Աթոռ 1653 Օգոստոս 14ին:

Յակոբ Ջուղայեցիի կաթողիկոսութեան շրջանին (1655–1680) Պոլսոյ մէջ երկու հակառակորդ կուսակցութիւններ կը շարունակէին իրարու ձեռքէ խլել պատրիարքական պաշտօնը: Այդ չփոթ տարիներուն Պոլիս եկաւ Էջմիածնի նուիրակ Յովհաննէս Թիւթիւնճի և արեւելցիներու և Թլւթլւաններու հետ միասնալով տապալեց Ղազար Սեբաստացի պատրիարքը, որ Սիւսէն ձեռնադրուած էր, և տիրացաւ աթոռին: Այդ ժամանակներուն Էջմիածնի նուիրակները շատ կը կեղծէին թրքաւոր ժողովուրդը և երբեմն անխղճօրէն կ'իրաջնէին իրենց հաւաքած գումարները: Այդպիսի տնհաւատարիմ նուիրակ մը եղած էր Թիւթիւնճին ալ: Յակոբ կաթողիկոս իմանալով որ Թիւթիւնճին պատրիարք եղած է, լուր զրկեց և նուիրակութեան արդիւնքները պահանջեց: Նամակին ետեւէն Պոլիս հասաւ Էջմիածնի Նոր նուիրակն ալ Մինաս Գաղատիոյ Առաջնորդը:

Նուիրակներու այդ պայտապակելի ընթացքը, Պարսիկ և Թուրք պետութեանց տեսակէն թշնամութիւնը, Թրքահայոց մասնաւորաբար Պոլսոյ մէջ կազմուած կուսակցութիւնները և անոնց պետերուն փառասիրութիւնները այս միջոցին մղեցին

